

A TUNDRAI NYENYEC DETERMINATÍV ÉS REFLEXÍV-MEDIÁLIS IGERAGOZÁS TÖRTÉNETI ALAPJAI

KÖRTVÉLY ERIKA

1. Mint ismeretes, az uráli nyelvek között akad, amelyik az alanyi mellett tárgyas igeragozást is megkülönböztet, így az igei személyragokkal nemcsak az alany számára és személyére tud utalni, hanem a tárgy számára és személyére is.

Tárgyas ragozás a balti finn nyelvekben nem őrződött meg. A permi nyelvekben a kezdeményei megtalálhatók (Rédei 1998–1999: 125), és igen feltételesen ugyan, de a cseremiszenben is kimutathatók olyan igealakok, amelyek a tárgy igeén történő kifejezésére engednek következtetni (l. Mikola 1998–1999: 121). Determinatív igei paradigma a mordvinban, az obi-ugor nyelvekben, a magyarban, illetve a szamojéd nyelvekben őrződött meg. Ez utóbbi nyelvcsalád északi ágában azonban nemcsak két, mind morfológiailag, mind funkció szerint elkülönülő konjugációt különböztethetünk meg, hanem hármat, mivel minden északi szamojéd nyelv ismeri a reflexív-mediális igeragozást is. Ehhez – Helimskij (1982: 70–83) elemzését lényegében elfogadva – legalábbis szerepkörét tekintve igen közel áll a magyar ikes ragozás, illetve a balti finnben kimutatható, Posti (1961, 1980) által reflexívként kategorizált, többnyire mediális szemantikájú igeen előforduló igeragok rendszere. Mivel mind a tárgyas, mind a reflexív-mediális ragozás (esetenként nem teljes paradigmák!) egyes uráli nyelvekben előfordulnak, másokban nem, mindenképpen felvetődik a kérdés, hogy alapnyelvi igekegóriákról / ragozástípusokról kell-e beszélnünk, vagy az egybeesések csupán a véletlennek köszönhetők.

Az uralisztikában a tárgyas ragozás alapnyelvi eredetére vonatkozó szakirodalom meglehetősen nagy. Egyes kutatók (pl. Janhunen 1982: 35; Honti 1996) szerint már az alapnyelvben is megvolt a határozott tárgy igeraggal történő kifejezésének a lehetősége. Más nyelvészek (pl. Hajdú 1968: 74–7) elfogadják a tárgyas igeragozás *alapjainak* a meglétét, míg pl. Keresztes (1999) a mordvin alapján főleg belső fejleménynek tartja a determinatív paradigma kifejlődését, és az uráli alapnyelvre kizárólag a Sg3 igeragot tartja az igei személyragok közül valószínűsíthetőnek. A reflexív-mediális ragozás eredetének felderítésére is történtek már kísérletek (Posti 1980; Mikola 1984, 1988), ám a tárgyas ragozás problematikájától eltérően ez nem talált nagyobb visszhangra az uralisztikában.

Dolgozatomban az egyes uráli nyelvek determinatív, valamint reflexív-mediális igei paradigmáinak rövid ismertetése után a tundrai nyenyec tárgyas, illetve reflexív-mediális igeragok kialakulását, lehetséges alapnyelvi előzményeit szeretném bemutatni.

2. Az indeterminált – determinált konjugációkat megkülönböztető uráli nyelvek

Az uráli nyelvek közül determinatív igeragozással a magyar, az obi-ugor nyelvek, a mordvin, illetve a szamojéd nyelvek rendelkeznek.

2.1. A magyarban tárgyas ragozás utal a cselekvés harmadik személyű határozott tárgyára. Ha az alany egyes szám első személyben áll, a *-lak* bennfoglaló igeraggal (Lotz 1976: 179–84) utalhatunk második személyű tárgyra is.

	harmadik személyre utaló	második személyre utaló
Sg1	<i>nézem / látom</i>	<i>nézlek / látlak</i>
Sg2	<i>nézed / látod</i>	–
Sg3	<i>nézi / látja</i>	–
Pl1	<i>nézzük / látjuk</i>	–
Pl2	<i>nézitek / látjátok</i>	–
Pl3	<i>nézik / látják</i>	–

A magyar determinatív igealakok morfológiailag a következőképpen épülnek fel: Rx – Tx/Mx – (Ox/Vx).¹

2.2. A vogul és az osztják determinált igealakok a magyartól eltérően a tárgy számát kifejezik, a személyét viszont pontosabban nem határozzák meg. A determinált ragozás mindkét obi-ugor nyelvben csak néhány (főként északi) nyelvjárásban található meg teljes paradigmában.

Vogul *toti* 'hoz' (Kálmán 1976: 58):

	egy tárgy	két tárgy	több tárgy
Sg1	<i>totil^mm</i>	<i>totijay^mm</i>	<i>totijan^mm</i>
Sg2	<i>totilən</i>	<i>totijayən</i>	<i>totijan</i>
Sg3	<i>totite</i>	<i>totijayə</i>	<i>totijane</i>
Du1	<i>totil^mmen, totilamen</i>	<i>totijaymen</i>	<i>totijanamen</i>
Du2	<i>totilən</i>	<i>totijayən</i>	<i>totijan</i>
Du3	<i>totiten</i>	<i>totijayen</i>	<i>totijanen</i>
Pl1	<i>totiluw</i>	<i>totijayuw</i>	<i>totijanuw</i>
Pl2	<i>totilən</i>	<i>totijayən</i>	<i>totijan</i>
Pl3	<i>totijanəl</i>	<i>totijayanəl</i>	<i>totijanəl</i>

¹ A rövidítések feloldása (Honti 1998–1999: 109 alapján): Rx = tő, Tx = időjel, Mx = módjel, Nx = számjel, Ox = tárgyat kifejező elem, Vx = igei személyrag.

Osztják *tu-*, *tuy* 'hoz' (Honti 1984: 107):

	egy tárgy	két tárgy	több tárgy
Sg1	<i>tulim</i>	<i>tulôylam</i>	<i>tullam</i>
Sg2	<i>tulin</i>	<i>tulôylan</i>	<i>tullantul</i>
Sg3	<i>tultô</i>	<i>tulyôl</i>	<i>tulôl(lô)</i>
Du1	<i>tulimân</i>	<i>tulôylamân</i>	<i>tullamân</i>
Du2	<i>tulôtân</i>	<i>tulôylin</i>	<i>tullin</i>
Du3	<i>tulôtân</i>	<i>tulôylin</i>	<i>tullin</i>
Pl1	<i>tuluy</i>	<i>tulôylyô</i>	<i>tullôy</i>
Pl2	<i>tulôtân</i>	<i>tulôylin</i>	<i>tullin</i>
Pl3	<i>tulil</i>	<i>tulôylyal</i>	<i>tullal</i>

A vogul és az osztják determinatív alakok morfológiája tehát a következő: Rx – Tx – Ox/Nx – Vx (l. Honti 1996: 131)

2.3. Az északi szamojéd nyelvekben megtalálható determinatív ragozás morfológiáját tekintve igen hasonló az obi-ugor nyelvekben megfigyelhetőhöz, azzal a különbséggel, hogy az enyecben és a nyenyecben (amennyiben előfordul az ige) a múlt idő jele (Tx₂) az igei személyragok után következik. : Rx – Tx₁ – Ox/Vx – Tx₂ (vö. Honti 1996: 131) A határozott ragozású ielakok harmadik személyű tárgyat, és annak számát fejezik ki. (A nyenyec típushoz nagyon hasonló az enyec, ezért azt a rövidség kedvéért nem idézem.)

(Tundrai) nyenyec *madās* 'vág' (vö. Hajdú 1968: 60–1):

	egy tárgy	két tárgy	több tárgy
Sg1	<i>madāw</i>	<i>madā-(ŋa)xaju²n</i>	<i>madā-j³n</i>
Sg2	<i>madār</i>	<i>madā-(ŋa)xajud</i>	<i>madā-jd</i>
Sg3	<i>madāda</i>	<i>madā-(ŋa)xajuda</i>	<i>madā-jda</i>
Du1	<i>madāmi'</i>	<i>madā-(ŋa)xajuñi'</i>	<i>madā-jñi'</i>
Du2	<i>madāri'</i>	<i>madā-(ŋa)xajud'i'</i>	<i>madā-jd'i'</i>
Du3	<i>madād'i'</i>	<i>madā-(ŋa)xajud'i'</i>	<i>madā-jd'i'</i>
Pl1	<i>madāwa"</i>	<i>madā-(ŋa)xajuna"</i>	<i>madā-jna"</i>
Pl2	<i>madāra"</i>	<i>madā-(ŋa)xajuda"</i>	<i>madā-jda"</i>
Pl3	<i>madādo'</i>	<i>madā-(ŋa)xajudo'</i>	<i>madā-jdo'</i>

² A *ŋa* koaffixum nem kötelezően kapcsolódik az ige-tőhöz az igei személyragok előtt; a *xaju* elem a tárgy kettes számának a jele. A nyenyec leíró nyelvtan szerint a *madā(ŋa)xaju-* a *madā-* általános tő-tőváltozata (dual object substem – l. Salminen 1997: 96).

³ A *j* elem a tárgy többségét jelöli. A mai nyenyec leíró nyelvtan szerint a *madāj-* a *madā-* általános tő-tőváltozata (special finite stem – l. Salminen 1997: 96).

Nganaszan⁴ *koðu-tə*- '(meg)öl' (Helimskij 1994: 216):

	egy tárgy	két tárgy	több tárgy
Sg1	<i>koðu-tətumə</i>	<i>koðu-tətu-gəiñə</i>	<i>koðu-təndañə</i>
Sg2	<i>koðu-təturə</i>	<i>koðu-tətu-gəit'ə</i>	<i>koðu-təndaŋ'ə</i>
Sg3	<i>koðu-tətuðu</i>	<i>koðu-tətu-gəit'ü</i>	<i>koðu-təndaŋ'ü</i>
Du1	<i>koðu-tətumi</i>	<i>koðu-tətu-gəiñi</i>	<i>koðu-təndañi</i>
Du2	<i>koðu-təturi</i>	<i>koðu-tətu-gəit'i</i>	<i>koðu-təndaŋ'i</i>
Du3	<i>koðu-tətuði</i>	<i>koðu-tətu-gəit'i</i>	<i>koðu-təndaŋ'i</i>
Pl1	<i>koðu-tətumu"</i>	<i>koðu-tətu-gəiñü"</i>	<i>koðu-təndañü"</i>
Pl2	<i>koðu-təturu"</i>	<i>koðu-tətu-gəit'ü"</i>	<i>koðu-təndaŋ'ü"</i>
Pl3	<i>koðu-tətuðuŋ</i>	<i>koðu-tətu-gəit'üŋ</i>	<i>koðu-təndaŋ'üŋ</i>

Mint látható, a nganaszanban a morfémasorrend a következő: Rx – Tx⁵ – Ox/Vx.

Szelkup *qo-* 'talál' (Hajdú 1968: 146)

Sg1	<i>qo-ŋa⁶m</i>
Sg2	<i>qo-ŋal</i>
Sg3	<i>qo-ŋiti</i>
Du1	<i>qo-ŋej</i>
Du2	<i>qo-ŋilij</i>
Du3	<i>qo-ŋitij</i>
Pl1	<i>qo-ŋimit</i>
Pl2	<i>qo-ŋilit</i>
Pl3	<i>qo-ŋátit</i>

A szelkupban a határozott ragozású igealakok morfémasorrendje a következő: Rx – Tx – Ox/Vx.

2.4. Az uráli nyelvek közül a legösszetettebb tárgyias paradigmával a mordvin rendelkezik. Az erzában és a moksában a tárgynak mind a száma, mind a személye kifejezhető igeraggal. (Mivel az igealakok morfológiai felépítettsége az erzában és a moksában egyforma, a rövidség kedvéért csak az erza paradigmát mutatom be Keresztes 1999: 18–9 alapján.)

⁴ Mivel az igealakok struktúrája azonos, csak a folyamatos aorisztoszi alakokat mutatom be.

⁵ Mint a példaként elragozott ige mutatja, aorisztoszbán az időjelek helyén a folyamatos / befelyezett aspektust jelölő koaffixumok állnak.

⁶ A szelkupban a személyragok a *-ŋV-* koaffixum segítségével kapcsolódnak az igetövhöz.

palams 'csókol'

	Def Sg3	Def Pl3	Def Sg2	Def Pl2	Def Sg1	Def Pl1
Sg1	<i>palasa</i>	<i>palasiñ</i>	<i>palatan</i>	<i>palatadiž</i>	–	–
Sg2	<i>palasak</i>	<i>palasiť</i>	–	–	<i>palasamak</i>	<i>palasamiž</i>
Sg3	<i>palasi</i>	<i>palasiñže</i>	<i>palatanzat</i>	<i>palatadiž</i>	<i>palasamam</i>	<i>palasamiž</i>
Pl1	<i>palasiñek</i>	<i>palasiñek</i>	<i>palatadiž</i>	<i>palatadiž</i>	–	–
Pl2	<i>palasink</i>	<i>palasink</i>	–	–	<i>palasamiž</i>	<i>palasamiž</i>
Pl3	<i>palasiž</i>	<i>palasiž</i>	<i>palatadiž</i>	<i>palatadiž</i>	<i>palasamiž</i>	<i>palasamiž</i>

Az összes mordvin determinatív igealak morfémasorrendjére vonatkozó általános séma Keresztes szerint nem adható⁷. Bár a Honti (1996: 131) által megadott Rx – Ox – Tx – Vx – sorrend csak a jelen idejű alakokra érvényes (l. Keresztes 1999: 102), a többi, tárgyas ragozást ismerő uráli nyelvvel való összehasonlításhoz véleményem szerint szükséges a használata.

2.5. A fenti rövid ismertetésből látható, hogy azokban az uráli nyelvekben, amelyekben a tárgyas ragozás megtalálható, az igealakok morfológiai felépítettsége nagymértékben hasonló, de annyira semmiképpen sem, hogy az egyes nyelvek paradigmáit, esetleg igeragjait azonos alapra lehessen visszavezetni. Az uráli nyelvtudományban jelenleg az a nézet számít elfogadottnak, hogy a determinatív igeragozásnak legalábbis a kezdeményei már az alapnyelvben megvoltak. Ez azt jelenti, hogy a nyelvcsalád felbomlásakor az uráli nyelvek keleti csoportjában a tárgyas ragozás kifejlődésben volt, és ha teljes paradigmája még nem is különült el, a harmadik személyben már létezett, és a tárgyas ragozás innen kiindulva terjedt tovább a többi személyre, még később számra is. Ez a harmadik személyű szuffixum minden bizonnyal vagy a PU *sə Sg3 személyes névmás, vagy annak tárgyragos alakja lehetett, amit Honti (1998–1999: 109) *sət -ként rekonstruál.

3. A reflexív-mediális igeragozást megkülönböztető nyelvek

Az uráli nyelvek közül az északi szamojéd nyelvekben, a magyarban, illetve egyes balti finn nyelvjárásokban nemcsak két, hanem három konjugációt különböztethetünk meg: az indeterminatív és a determinatív paradigmák mellett egy ún. reflexív-mediális igeragozás is megtalálható.

3.1. A nyenyec, enyec és nganaszan nyelvekben ez önálló paradigmát alkot, amely világosan elkülönül a másik két ragozástól.⁸

⁷ Keresztes László szóbeli közléséért ezúton is köszönetet mondok.

⁸ Mivel teljes enyec reflexív ragozási példa nem áll rendelkezésünkre, az igealakok felépítése pedig megegyezik a nyenyecével, enyec példákat nem közlök.

Nyenyec *t'ores* '(fel)kiált'
(Hajdú 1968: 61)

Sg1	<i>t'orejuw</i> "
Sg2	<i>t'orejan</i>
Sg3	<i>t'orej</i> "
Du1	<i>t'orejni</i> "
Du2	<i>t'orejdi</i> "
Du3	<i>t'orejxa</i> "
Pl1	<i>t'orejna</i> "
Pl2	<i>t'orejda</i> "
Pl3	<i>t'orejad</i> "

Nganaszan *kođu-tə*- '(meg)öli magát'
(Helimskij 1994: 216):

Sg1	<i>kođuətətənə</i>
Sg2	<i>kođuətəndəŋ</i>
Sg3	<i>kođuətətəðə</i>
Du1	<i>kođuətətəni</i>
Du2	<i>kođuətəndəti</i>
Du3	<i>kođuətəndəti</i>
Pl1	<i>kođuətətənu</i> "
Pl2	<i>kođuətəndətu</i> "
Pl3	<i>kođuətəndətə</i> "

3.2. A magyarban ezt a típust az ikes ragozás képviseli, amely a mai nyelvben egyre inkább visszaszorulóban van, a paradigma pedig nem teljes.

Sg1	<i>mászom</i>
Sg2	<i>mászol</i>
Sg3	<i>mászik</i>

3.3. A balti finn nyelvekben megfigyelhető reflexív-mediális ragozás méginkább csak nyomokban fedezhető fel, de annak ellenére, hogy csak nyelvjárási példákkal adathozható, kétségkívül a mai nyelvekben is élő jelenségről van szó.

Bizonyítottan mondható, egyes balti finn nyelvekben (vót, karjalai, vepsze, izsór, déli észti) viszonylag nagy számban előfordulnak olyan igék, amelyek ragozása (legalább) kijelentő mód egyes, illetve többes szám harmadik személyben különbözik az irodalmi nyelvben használatostól (idézi: Mikola 1984: 398–9).

Karjalai (tihvini nyj.):

Sg1	<i>istuočen</i> 'leül+reflVxSg1'
Sg2	<i>šuoŗiečet</i> 'készülődik+reflVxSg2'
Sg3	<i>istuoččō</i> 'leül+reflVxSg3'
Pl1	<i>luadičemma</i> 'átöltözik+reflVxPl1'
Pl2	<i>eŗättel'iečet'ä</i> 'él (valahol)+reflVxPl2'
Pl3	<i>kattuačetaa</i> 'beburkólozik / betakarózik +reflVxPl3'

Vepsze

Sg1	<i>pezəmoi</i>
Sg2	<i>pezətoi</i>
Sg3	<i>pezəşę</i>
Pl1	<i>pezəmoiž</i>
Pl2	<i>pezətoiš</i>
Pl3	<i>pezəsoi</i>

3.4. Az uráli nyelvcsaládnak tehát eddig három, egymástól meglehetősen messze eső ágából sikerült kimutatni olyan igeragozási típusokat, amelyek egy (tágon értelmezett) reflexív-mediális ige csoport igéihez kapcsolódnak, és legalábbis funkciójuk szerint rokonságba hozhatók egymással. Ez a tény mindenképpen felveti azt a kérdést, hogy vajon csupán véletlen egyezésről beszélhetünk ezzel a ragozási típussal kapcsolatban, vagy esetleg (a determinatív ragozáshoz hasonlóan legalább az alapjait tekintve) feltételezhetünk-e alapnyelvi eredetet.

Mind a balti finn (Posti 1961, 1980), mind a szamojéd (Mikola 1984, 1988, 1997) reflexív-mediális igéket, illetve ragozásukat érintő kutatások arra az eredményre jutottak, hogy a közös, alapnyelvi eredetnek hangtani akadálya nincs. Mikola (1984: 403, 1988: 255) nézete szerint a determinatív ragozás kifejlődésével megegyezően a reflexív-mediális paradigma is a harmadik személyű igealakokon keresztül, fokozatosan alakulhatott ki, először a többi személybe, később számba, és igemódokba sugárzódva át. A balti finn nyelvekben a harmadik személyű reflexív-mediális személyragok Posti (1980) szerint (Sg)*-*kse(n)*, illetve (Pl) *-*kset* alakban rekonstruálhatók, amelyekben a *-k*-elem a jelen időre utal, a *-sen* a személyragként agglutinálódott alapnyelvi Sg3 személyes névmás. Pl3-ban a *-t*- elemet Posti többesjelnek tekinti. A *-*sen* / *-*set* ragok Posti (1961: 364) meglátása szerint a balti finn nyelvekben jelentésük szerint mediálisok voltak, amelyek a *-*ða-ðä* passzív képzővel összekapcsolódva a mai balti finn passzív alapjává lettek.

Az északi szamojéd nyelvekben a harmadik személyű személyragokat rekonstruálva Mikola (1988: 255) Postihoz hasonló eredményre jut, vagyis a PS (Sg)*-*tVn*, valamint (Pl)*-*tVt* alapalakra vezeti vissza őket. Ezek szabályos folytatásai a PU **sVn* / **sVt* névmásoknak.

A magyar ikes ragozás idekapcsolása annak ellenére, hogy funkciójában a fentiekkel párhuzamos jelenségnek tekinthető, illetve, hogy az *-ik* személyrag **sš* személyes névmásból és **-kk-* nyomósító elemből (Farkas 1956: 254 szerint névmásképzőből) való eredeztetése legalábbis hangtanilag elképzelhető lenne, csak feltételesen engedhető meg. A magyar nyelvészetben ugyanis – mint ismeretes – az ikes ragozás kialakulására nem ez az elfogadott álláspont, hanem Mészöly (1941: 1–13) elmélete. Eszerint az ikes ragozás alapja a mondat aktuális tagolásának a megváltozása, az *-ik* rag pedig a Pl3 igei személyrag átértékelődésével jött létre. Amennyiben elfogadjuk Mészöly okfejtését, el kell fogadnunk azt is, hogy a magyar ikes paradigma nem jöhetett létre előbb, mint az ősmagyar kor korai szakasza, így el kell vetnünk azt is, hogy rokonságban áll a fent bemutatott balti finn, illetve északi szamojéd reflexív-mediális kategóriákkal.

Meg kell azonban jegyezmem, hogy az uralisztikában nem általánosan elfogadott az a nézet, amely szerint az ikes ragozás *-ik* ragja a határozott ragozás Pl3 *-ik* ragjából származik. Bár a „Mészöly utáni” szakirodalom lehetséges magyarázatként említi a tárgy jelöletlenségével, illetve a mondatbeli aktuális tagolás megváltozásával összefüggő elméletet, egyrészt cáfolni igyekszik azt (pl. Farkas 1956), másrészt a nyelvi példák kis mennyisége miatt nem tekinti kellőképpen meggyőzőnek (Mikola 1984: 401).

4. A tundrai nyenyec determinatív, ill. reflexív-mediális igei személyragok

A determinatív igei paradigma kialakulása már a protoszamojédban megtörtént, a reflexív-mediális ragozás viszont – mivel az csak az északi szamojéd nyelvekben található meg – minden bizonnyal később alakult ki. A kezdeményei már korábban is meglehettek, mint azt a – a mai nyenyec reflexív-mediális ragozáshoz tartozó tóváltzatban előforduló *-j, eredetileg reflexív funkciójú képző szelkup nyelvi előfordulása mutatja.

Bár maga a reflexív-mediális ragozás a maihoz hasonló formában a protoszamojédban nem valószínű, hogy létezett, a fenti *-j elemre alapozva Helimskij (1982: 81) legalábbis feltételelesen az alanyi és a tárgyias mellett a harmadik, reflexív ragozást is rekonstruálja:

	alanyi	tárgyas	? reflexív	
Sg1	*-(tʒ)m, *-k	*-m(ʒ)	(*-jʒ-)	?
Sg2	*-nts, *-n	*-δ(ʒ)	v.	*-nts, *-n
Sg3	*∅	*-tʒ	*-ʒ-	*-k

4.1. A determinatív igeragok

A mai tundrai nyenyec determinatív igeragok nagyrészt személyes névmási eredetűek.

VxSg3 -da

A -da tárgyias igei személyrag szabályos folytatása a PS *-tV személyragnak, amely a PU *-sV Sg3 személyes névmásra vezethető vissza.

VxDu3 -d'i'

A -d'i' személyrag a PS *-tiŋ igeragból fejlődött, amely a PU *-sV folytatása, tehát szintén névmási eredetű. A PS determinált duális igeragokon a duális az *-ŋ elem jelöli, amely véleményem szerint azonos a PS duális birtokos személyragokon jelentkező *-ŋ-nyel (l. Labádi 1967: 422–3). A nyenyecben ez a hang szabályosan nazalizálható gégezárhanggá fejlődött.

VxPl3 -do'

A -do' igerag szintén személyes névmási eredetű: a PU *-sV Sg3 személyes névmás + *-n többesjel kapcsolatából fejlődött szabályosan a PS *-tVn formán keresztül.

VxSg1 -w

A -w személyrag ugyancsak uráli eredetű: a PU *-mV Sg1 személyes névmásra vezethető vissza.

VxSg1 -n

Az -n több tárgyra utaló determinatív igerag minden bizonnyal PNS eredetű, hiszen ebben a szerepben mindhárom északi szamojéd nyelvben megtalálható. (enyec *kaðjn* 'megöltem (öket)' nganaszan *koðutandañä* 'ua.'). Künnap (1976: 80, 85) szerint ez a

személyrag egy **-n* koaffixum, ill. az **-mV* kapcsolatából fejlődött ki a PNS **-nV* alakon keresztül. Determinatív igeragként való megjelenését minden bizonnyal segítette, hogy a genitívuszos birtokos személyragozás Sg1 *-n* személyragja formailag megegyezik vele. A birtokos személyragozás és a determinatív igeragozás kapcsolata a nyenyecben igen szoros, hiszen mivel a legtöbb determinatív igerag a birtokos személyragokhoz hasonlóan uráli eredetű személyes névmásokra vezethető vissza, alakilag szinte teljesen megegyeznek egymással. Ilymódon lehetségesnek tartom, hogy a tárgyas igei paradigma kiépülésében analógiásan a birtokos személyragoknak is szerepük lehetett.

VxDu1 -mí'

A PU **-mV* személyes névmás + a Du harmadik személy kapcsán már említett **-ń* szabályos nyenyec folytatása.

VxDu1 -ńí'

A több tárgyra utaló *-ńí'* igerag nem alapnyelvi eredetű – minden bizonnyal analógiásan került a tárgyas paradigmába. Alakilag megegyezik a PxDu1 *-ńí'* személyraggal. A PxDu1-analógián túl szabályos duálisjellel ellátott alakja a VxSg1 *-n* több tárgyra utaló determinatív személyragnak.

VxPII -wa''

A *-wa''* személyrag az eddigi egy tárgyra utaló személyragokhoz hasonlóan személyes névmási alapú: a PU **-mV* + **-t* többesjel kapcsolatából fejlődött a PS **-mat* alakon keresztül

VxPII -na''

Valószínűleg a VxSg1 *-n*-hez, illetve a VxDu1 *-ńí'*-hez hasonlóan analógiásan épült be a több tárgyra utaló determinatív igeragok közé, valamint magyarázható a PNS VxSg1 **-nV* + **-t* többesjel kapcsolatával is.

VxSg2 -r

A PU **-tV*-ből alakult igerag, amely Mikola (1988: 253) szerint az északi szamojéd alapnyelvre már **-rV*-ként rekonstruálható.

VxSg2 -d

A *-d* több tárgyra utaló személyrag (illetve a vele rokonságba hozható, hasonló szerepű személyragok) csak az északi szamojéd nyelvekben vannak meg. Vö. nganaszan *kođutandat'a* 'megölnöd (öket)', enyec *-đ* (Tereščenko 1966: 449) Künnap (1976: 85) véleménye szerint a mai tundrai nyenyec VxSg2 *-d* a PNS **(-n)-tV*-ből alakult. Ez szabályos hangváltásnak tekinthető, amely mind alapalakját, mind fejlődését tekintve megegyezik a genitívuszos birtokos személyragozás Sg2 *-nd* személyragjának a *-d* elemével (l. Mikola 1988: 241–2). A birtokos személyragozás analógiás hatását tehát ennek az igeragnak az esetében sem tartom elképzelhetetlennek.

VxDu2 -fi'

Alapja a PU *-tV Sg2 személyes névmás, struktúrája pedig a fentebb bemutatott duális személyragokéval azonos.

VxDu2 -d'i'

A több tárgyra utaló determinatív igeragokhoz hasonlóan analógiásan kerülhetett az igeragozási rendszerbe.

VxPI2 -ra''

Ugyancsak a PU *-tV Sg2 személyes névmáson alapul, amelyhez *-t többesjel járult, és szabályos hangmegfeleléssel jött létre a PNS *-rat-on keresztül (Mikola 1988: 253).

VxPI2 -da''

Ugyanígy magyarázható, mint a több tárgyra utaló paradigma VxPI1 ragja, tehát valószínűleg együttesen alapul a PxPI2 -da'' / -ta'' személyragon, illetve a VxSg2 -d több tárgyra utaló igerag és a többesjel kapcsolatán.

4.2. A reflexív-mediális igeragok

A reflexív-mediális igeragok közül – mint az már a ragozás általános ismertetésekor megemlítettem – csak a harmadik személyű alakok vezethetők vissza egyértelműen uráli alapokra, hiszen magának a ragozástípusnak a kialakulása annál sokkal későbbre, az északi szamojéd alapnyelv korára tehető. Éppen ezért a mai tundrai nyenyec reflexív-mediális igeragok kiépülésében igen nagy szerepet kapott az analógia: mint látható, mind az indeterminált, mind a determinált paradigmákból kerültek át bele igeragok. A több tárgyra utaló determinált személyragok igen nagymérvű „átsugárzódásával” kapcsolatban egyetérték Mikola (1988: 256) megállapításával, amely szerint az átvételek oka valószínűleg az volt, hogy mind a tárgy többségére utaló, mind a reflexív-mediális ragozásban az igetőhöz kapcsolóan egy -j- elem szerepel, természetesen más funkcióval⁹, de formailag mindenképp megegyezően.

VxSg3 -''

Amint az már korábban láttuk, a reflexív-mediális VxSg3 a PU *sVn névmásra vezethető vissza, amelyből szabályos folytatásként a protoszamojédban *-tVn, a mai tundrai nyenyecben pedig a vokális, illetve az -n- elem lekopása után erős gégezárhanggal alakult *-t képviseli a ragot.

VxPI3 -d''

A -d'' személyrag szintén uráli eredetűnek mondható: a PU *-sVt PI3 személyes névmásból vezethető le.

⁹ A tárgy többségét kifejező determinált igealakok -j- eleme (értelemszerűen) a tárgy többes számára utal, a reflexív-mediális ragozásban egy *-j- reflexív képző folytatása (Lehtisalo 1936: 78). Leirő szempontból nincs köztük különbség. (I. Salminen 1997: 96)

4.2.1. A determinatív paradigmából átvett reflexív-mediális igeragok

A determinatív igeragok közül az egy tárgyra utaló paradigmából egyetlen személyrag került át a reflexív-mediális ragozásba: a VxSg1 -w". Ez a személyrag valószínűleg analógiásan kapta meg a reflexív-mediális VxSg3-ban előforduló gégezárhangot.

A több tárgyra utaló det. Vx-ek közül átkerült ragok a következők:

VxDu1 -ñi'

VxDu2 -di'

VxPI1 -na"

VxPI2 -da"

4.1.2. Az indeterminált ragozásból átvett reflexív-mediális személyragok:

VxSg2 -n

VxDu3 -xV

Mint látható, a legtöbb analógiával magyarázható igei személyrag a duálisban figyelhető meg, nincs viszont átvett igerag a Sg, valamint a PI harmadik személyekben. Ez újabb érv mellett, hogy a ragozás – Mikola (1984) gondolatmenetének megfelelően – valóban a Sg, illetve PI harmadik személyből indulhatott ki, majd fokozatosan terjedt el először az egyes, többes, majd a használati gyakoriságára nézve elég ritkának mondható duálisban.

5. Összegzés

A nyenyec determinatív, illetve reflexív-mediális igeragozások tehát részben az uráli alapnyelvig vezethetők vissza. Bár a paradigmák csak sokkal később, a szamojéd, sőt északi szamojéd alapnyelvben differenciálódtak a maihoz hasonló kategóriák szerint, az alapjaik mindenképpen ősi örökségnek tekintendők. A tárgyas igei személyragok nagytöbbsége egyenes és szabályos folytatása az alapnyelvi személyes névmásokból alakult igeragoknak, de a teljes ragozási sorok kialakulásában (főként a ritkább, vagy későbbi kialakulású ragok esetében) igen nagy szerepet kapott az analógia is.

IRODALOM

- E. Abaffy Erzsébet 1978: A mediális igeikről, *Magyar Nyelv* 74, 280–93.
- E. Abaffy Erzsébet 1991: Az igei személyragozás, in Benkő Loránd szerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana 1, A korai ómagyar kor és előzményei*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 133–59.
- Farkas, Gyula 1956: Zur Entstehung der ungarischen Konjugation (Die ik-Verba), *Ural-Altäische Jahrbücher* 28, 252–64.
- Györke, József 1935: *Die Wortbildungslehre des Uralischen*, Tartu.
- Hajdú Péter 1968: *Chrestomathia Samojedica*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Hajdú Péter 1973: *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Helimskij, Evgenij Arnoldovič 1982: *Drevnejšie vengersko – samodijskie jazykovye paralleli*, Moskva, Nauka.
- Helimskij, Evgenij Arnoldovič 1994: *Tajmyrskij etnolingvističeskij sbornik*, Moskva.

- Honti László 1984: *Chrestomathia Ostiacica*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Honti László 1996: Az uráli nyelvek tárgyas ragozása ígealakjainak történeti előzményeiről, *Uralisztikai tanulmányok* 7, 127–32.
- Honti László 1998–1999: Gondolatok a mordvin tárgyas igeragozás urál alapnyelvi hátteréről, *Nyelvtudományi Közlemények* 96, 106–19.
- Janhunen, Juha 1977: *Samojedischer Wortschatz (Gemeinsamojedische Etymologien) = Castrenianumin toimitteita* 17,
- Janhunen, Juha 1982: On the structure of Proto-Uralic, *Finnisch-Ugrische Forschungen* 44, 23–42.
- Kálmán Béla 1976: *Chrestomathia Vogulica*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Keresztes László 1998–1999: Gondolatok a mordvin determinatív ragozás kialakulásáról, *Nyelvtudományi Közlemények* 96, 90–105.
- Keresztes, László 1999: *Development of Mordvin definite conjugation = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 233, Helsinki, SUS.
- Körtvély Erika 1997: A mediális mint igei kategória az uráli nyelvekben, *Néprajz és Nyelvtudomány* 38, 201–16.
- Künnap, Ago 1976: K istorii ličnyh glagol'nyh suffiksov v severnosamodijskih jazykah, *Jazyki i toponimija* 2, Tomsk, 79–85.
- Labádi Gizella 1967: A kettős szám jele a szamojéd nyelvekben, *Nyelvtudományi Közlemények* 69, 419–23.
- Lehtisalo, Toivo 1936: *Über die primären uralischen Ableitungssuffixe = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 72, Helsinki, SUS.
- Lotz János 1976: A {-LAK} bennfoglaló alak helye a magyar igeragozás rendszerében, in Szépe György szerk.: *Szonettkoszorú a nyelvről*, Budapest, Gondolat, 179–84.
- Mészöly Gedeon 1941: Az ikes ragozás -ik- ragjának eredete *Nyelvtudományi Közlemények* 51, 1–13.
- Mikola, Tibor 1984: Mediale Konjugation in den uralischen Sprachen, *Nyelvtudományi Közlemények* 86, 398–403.
- Mikola, Tibor 1988: Geschichte der samojedischen Sprachen, in Denis Sinor szerk.: *The Uralic Languages*, Leiden, New York, København, Köln, E. J. Brill, 219–63.
- Mikola, Tibor 1995: *Morphologisches Wörterbuch des Enzischen = Studia Uralo-Altaica* 36, Szeged, JATE.
- Mikola Tibor 1997: *A szamojéd nyelvek története*, Akadémiai doktori értekezés, Kézirat.
- Mikola Tibor 1998–1999: Megjegyzések a mordvin tárgyas igeragozás történetéhez, *Nyelvtudományi Közlemények* 96, 120–3.
- Posti, Lauri 1961: Itämerensuomalaisen verbitaivutuksen kysymyksiä, *Virittäjä* 1961/4, 351–65.
- Posti, Lauri 1980: The origin and development of the reflexive conjugation in the finnic languages, *Congressus Quintus Internationalis Fennougristarum Pars 1*, 111–44.
- Rédei Károly 1998–1999: Gondolatok az uráli tárgyas igeragozásról, *Nyelvtudományi Közlemények* 96, 124–8.

Salminen, Tapani 1997: *Tundra Nenets inflection = Mémoires de la Société Finno – Ougrienne* 227, Helsinki, SUS.

Tereščenko, N. M. 1965: *Nenecko-russkij slovar'*, Moskva, Sovetskaja Enciklopedija.

Tereščenko, N. M. 1966: *Samodijjskije jazyki (v vedenije, nenetskij jazyk, nganasanskij jazyk, enetskij jazyk) = Jazyki narodov SSSR* 3, Moskva, Akademija nauk.